

10 KAPITOL

o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku

**Samuel Arbe (ed.)
a tím autorov**

je členom Partners for Democratic Change International

Bratislava 2012

Táto publikácia vznikla s podporou SlovakAid a Nadácie otvorenej spoločnosti NOS – OSF NADÁCIA OTVORENEJ SPOLOČNOSTI OPEN SOCIETY FOUNDATION. Názory vyjadrené v publikácii sú názormi autorov a nemusia odrážať postoje donorov.

V roku 2010 PDCS ako člen Platformy mimovládnych rozvojových organizácií (PMVRO) podpísalo Kódex používania obrazov a podávania správ. Svoje komentáre a výhrady k použitým textom a obrazovému materiálu z hľadiska kódexu môžete zaslať na kodex@pdcs.sk.

Vydavateľ: PDCS, o. z.

PDCS, o. z. je členom Partners for Democratic Change International

10 kapitol o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku

© PDCS, o.z. 2012

Editor: Samuel Arbe

Autori: Dušan Ondrušek, Karolína Miková, Helena Woleková, Mária Zelenáková (kap. 1), Martin Bútorá (kap. 2), Zora Bútorová (kap. 2, 7), Boris Strečanský (kap. 2, 4), Alžbeta Mráčková (kap. 3), Ondrej Gallo (kap. 5), Juraj Hipš (kap. 6), Peter Kresák (kap. 8), Ľubomír Morbacher (kap. 9), ElemírNečej (kap. 10)

Grafická úprava: Ján Volko

Fotografie: Zora Pauliniová

Jazyková korektúra: Zuzana Vičanová

Tlač: 68, s. r. o.

1. Vydanie

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89563-07-4 (brož.)

EAN 9788089563074

4. Darcovstvo na Slovensku – medzi modernitou a tradíciou

Boris Strečanský

Darcovstvo je téma, ktorá je na Slovensku, ale aj vo všeobecnosti zaujímavá, domnievam sa, že hlavne z dvoch dôvodov. Jednak preto, lebo darcovstvo sa týka zdrojov, resp. prístupu k nim, ktorých je obmedzené množstvo. A čoho je málo, to je vzácné. Darcovstvo zvláštnym spôsobom prerozdeľuje zdroje v spoločnosti inak, ako sme zvyknutí. Preto je zaujímavé. Pre tých, ktorí v ňom vidia možnosť získať zdroje na svoju činnosť či uspokojenie svojich potrieb. I pre tých, ktorí sú zvyknutí na „quid pro quo“ – niečo za niečo. A tiež preto, lebo sa dotýka niečoho veľmi osobného, ba až intímneho – niečo ako podanie ruky, ako jednostranný akt človeka voči svetu so všetkými rizikami i radosťami z toho plynúcimi. Čiže je osobné, je za ním príbeh človeka dávajúceho i prijímajúceho.

Na Slovensku sa tradícia vzájomnej pomoci rozvíja oddávna, a to najmä v kruhu príbuzných, susedov a priateľov. Rôzne prieskumy potvrdzujú, že približne polovica obyvateľov v priebehu roka niekomu pomôže – či už materiálne alebo finančne. Filantropii, darcovstvu a pomoci druhým ľuďom sa venuje viacero organizácií a jednotlivcov. Tento text sa snaží priblížiť v skratke vývoj darcovstva na Slovensku a zamyslieť sa nad jeho premenami.

4.1. Podoby darcovstva – nielen peniaze, ale aj čas a pomoc neznámemu

Bežne sa pod darcovstvom rozumie darcovstvo peňazí. To je aj jeden z indikátorov mnohých prieskumov, ktoré skúmajú a porovnávajú darcovstvo u nás i vo svete. Na Slovensku sa tento indikátor pohybuje od r. 2004 na úrovni cca 40 percent. Toľko respondentov odpovedá kladne na otázku, či podporili nejakú organizáciu, inštitúciu, neziskovú organizáciu, obec, iniciatívu alebo jednotlivca v priebehu posledných 12 mesiacov. Zaujímavé je, že toto percento sa za posledných 10 rokov výrazne nezmenilo,

čo znamená, že ani finančná a ekonomická kríza, ktorá po r. 2008 zasiahla aj Slovensko, sa na darcovskom rozhodovaní výraznejšie neodrazila. Je to do istej miery potvrdením tézy, že rozhodnutie o darovaní nemusí priamo súvisieť s objektívnym bohatstvom. Kríza sa, samozrejme, odrazila na objeme poskytnutých prostriedkov.

World Giving Index (Svetový index darcovstva) za rok 2011, ktorý zverejnila Charities Aid Foundation, sa pokúsil o globálne porovnanie darcovstva. V ňom sa Slovensko nachádza v druhej tretine pomyselného globálneho rebríčka – na 113 mieste spomedzi 153 krajín, čo nie je práve najlichotivejšie umiestnenie.¹ Podstatnejšie je, že index sa v meraní darcovstva zameriaval nielen na otázku poskytovania peňazí, ale vzal do úvahy aj dva ďalšie rozmery darcovstva: **dobrovoľníctvo a pomoc neznámej osobe**. A to sú tiež kľúčové rozmery darcovstva – v prípade dobrovoľníctva ide o darcovstvo času – v podobe práce, zručností, know-how, pozornosti a v prípade pomoci neznámemu človeku ide o vyjadrenie základného nastavenie dôvery či nedôvery voči svetu, tzv. *premostujúceho sociálneho kapitálu*, ktorý nie je viazaný len na osoby nám blízke, ale cudzie. Tento premostujúci sociálny kapitál je cennejší ako tradičný sociálny kapitál medzi priateľmi, členmi rodiny, známymi. Pre zaujímavosť, v globálnom meradle 21 percent svetovej populácie poskytlo dobrovoľný čas, 29 percent poskytlo peniaze na dobročinný účel a 47 percent pomohlo neznámemu človeku. Index pre Slovensko uvádza, že 25 percent obyvateľov Slovenska poskytlo peniaze, miera dobrovoľníctva je 16 percent a pomoc neznámemu poskytlo na Slovensku 33 percent ľudí, čo znamená, že zaostávame za globálnym priemerom vo všetkých indikátoroch.

Napriek obmedzeniam a skresleniam, ktoré takéto globálne indexy v sebe nevyhnutne obsahujú, ponúkajú cenný pohľad na Slovensko zvonka i na fenomén darcovstva.

Jedným z nich je zistenie, že vzťah medzi subjektívnym pocitom šťastia a poskytnutím pomoci je silnejší než medzi objektívnym bohatstvom a darcovstvom. Prežívanie šťastia je veľmi subjektívne a nesúvisí s objektívnym bohatstvom. Tento index postuloval tézu, že krajiny, v ktorých ľudia majú pocit šťastia, sú strednejšie než krajiny, v ktorých sú ľudia menej šťastní, hoci môžu byť objektívne oveľa majetnejší. To platí i pre Slovensko. Dnes, po dvadsiatiach troch rokoch od zásadnej politickej premeny, sme krajina, ktorej patrí miesto v štvrtej desiatke krajín podľa HDP na obyvateľa a 58. miesto v celkovom výkone HDP z 204 štátov na Zemi. Podľa klasifikácie Svetovej banky sme súčasťou krajín s vyšším príjmom (spolu je ich 70). Napriek tomu nás v miere darcovstva predbiehajú mnohé iné krajiny, ktoré nie sú

¹ https://www.cafonline.org/pdf/World_Giving_Index_2011_191211.pdf

v ukazovateľoch ekonomického vývoja na takej úrovni ako sme my.

No ani tento záver sa nedá absolutizovať – výskum potvrdzuje fakt, že darcovstvo súvisí aj s bohatstvom a ekonomickým rozvojom – len tento vzťah nie je automatický a mechanický, ale vstupujú doň subjektívne faktory ako spomínané „prežívanie šťastia“.

Globálne i národné prieskumy potvrdzujú, že darcovstvo súvisí s vekom. Čím sme starší, tým viac dávame na charitu a tiež, že ženy sú ochotnejšie darkyne než muži. Zdá sa, že tento vzorec platí bez ohľadu na typ spoločnosti, či je z prvého, druhého alebo z tretieho sveta, globálneho juhu či rozvinutého severu.

Pristavme sa na chvíľu pri téme pomoci neznámemu. Ako príklad môžeme použiť spôsob, akým naša spoločnosť inštitucionálne reaguje na migrantov – neznámych cudzincov, ktorí sa zrazu objavujú v našej krajine. Existuje index politik integrácie migrantov (MIPEX), ktorý porovnáva integračné politiky v 31 krajinách Európy a Severnej Ameriky, pričom vyhodnocuje 148 indikátorov politik v siedmich oblastiach, ako sú pracovný trh, zjednotenie rodiny, vzdelávanie, politická participácia, podmienky na dlhodobý pobyt a ďalšie.² Slovensko sa v tomto indexe v roku 2010 umiestnilo na 29. mieste z 31 krajín. A to v situácii, keď podiel cudzincov na populácii SR stúpa – za 7 rokov sa strojnásobil. Počet udelených občianstiev však má od r. 2007 výrazne klesajúci trend.

Ak inštitúcie a ich politiky odrážajú hodnotové preferencie voličov, teda politickej spoločnosti, tak povestná slovenská pohostinnosť je kdesi v úzadí a navonok sa prejavujeme cez naše inštitúcie podozrievavo a neprístupne. Aj tak sa dá nazeráť na fenomén darcovstva vnímaného nielen cez darcovstvo peňazí, ale aj cez náš postoj a ochotu pomoci cudzím ľuďom. Nie je teda prekvapivé, že sme v druhej tretine indexu.

4.2. Kultúrne tradície a darcovstvo na Slovensku

Darcovstvo na Slovensku je ovplyvnené kultúrnymi vzorcami správania a tradíciami typickými pre stredoeurópsky priestor. Tie vychádzajú z nasledujúcich faktorov:

a) náboženská - **kresťanská a prevažne katolícka konfesijná orientácia** slovenského obyvateľstva v kontexte darcovstva znamená inklináciu k podpore chudobných a biednych, istú celospoločensky akceptovanú

² <http://www.mipex.eu/slovakia>

morálnu výzvu, že ľudia by mali podporovať biednych, tých tam dole. Model, ktorý je bežnejší v protestantských kultúrach, je zameraný na podporu úspešných, aby boli ešte lepší a ocenenie individuálneho úspechu nie je v slovenských reáliách typický, hoci sa nedá povedať, že sa nevyskytuje. Darcovstvo na Slovensku je tým ovplyvnené a veľa darcovských rozhodnutí sa uskutočňuje s kresťanskou motiváciou podpory blížnemu či biednemu. Aj prieskumy potvrdzujú, že častými darcami sú ľudia s náboženskou orientáciou.

b) **vidiecko-horsko-roľnícka povaha slovenského obyvateľstva**, ktorá je konzervatívna vo výbere tém podpory a ktorej sociálne a politické postoje sú ukotvené v tradíciách, stabilite a usadenosti.³ Mestská kultúra a jej fenomény sú na Slovensku menej tradičné, a preto sa na ne ťažko nadväzuje i v darcovstve, ktoré vychádza z rozvoja meštianskej kultúry. Boli to práve úspešní podnikatelia z prvej polovice 20. storočia či potomkovia bohatších rodov, ktorí zakladali vo svete moderné tradície darcovstva – a tých bolo na Slovensku vzhľadom na historický vývoj pomenej.

4.3. Meniaca sa rola štátu a jej vplyv na dnešnú podobu darcovstva na Slovensku

Darcovstvo je do veľkej miery ovplyvnené meniacou sa rolou a funkciami štátu počas 20. storočia, pretože ide o spojené nádoby. Slovensko zažilo v uplynulom období viacero diametrálne odlišných spôsobov fungovania štátu a tieto pôle-méle vplyvy sa odrazili aj na dnešnej podobe darcovstva.

V úvode 20. storočia sme žili necelých dvadsať rokov (a pred tým ešte niekoľko storočí) života v monarchii v Rakúsko-Uhorsku – jednej z konzervatívnych mocností Európy na sklonku novoveku, ktorá sa už nestíhala modernizovať. Následne sme zažili krátku, ale o to vitálnejšiu skúsenosť s bublajúcim demokratickým kapitalizmom v rámci novovzniknutého štátu po 1. svetovej vojne - Československa v rokoch 1918 – 1938.

Toto v zásade pokojné a rozvojové obdobie vystriedal autoritársky vojnový profašistický slovenský štát, ktorý po pár rokoch nahradila štyridsať rokov trvajúca totalitná vláda komunistickej strany s extrémne silným štátom počas rokov 1948 až 1989.

³ Pozri Vašečka M.: O vzťahoch k iným a k sebe: diverzita v krajine pod Tatrami, in: Kde sme? Mentálne mapy Slovenska, Bútorá M. – Kollár M. – Mesežnikov G. – Bútorová Z. eds, Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava, 2010 alebo Lipták Ľ: Slovensko v 20. storočí.

Komunistický štát sa stal totálnym štátom, ktorý deklaroval, že zabezpečí všetko a občania si na tento model za štyridsať rokov zvykli. Preto ešte aj dnes pretrvávajú vo vedomí mnohých ľudí očakávania, že štát je zodpovedný v celosti za vzdelávanie, zdravotnú či sociálnu starostlivosť. Mnohí ľudia neakceptujú prevzatie časti osobnej zodpovednosti za tieto oblasti (od nepodvádzania, dodržiavania pravidiel cez vedomú zmenu k zdravému životnému štýlu až po darcovstvo podporujúce tieto oblasti).

Upadajúci komunistický štát, najmä po r. 1968, nebol schopný naplňať svoje sľuby a verejnosť ich začala vnímať cynicky a nespoliehala sa na ne, ale na siete svojich známych, priateľov, rodinných príslušníkov. Tak vznikli zárodky klientelizmu – modelu, ktorý je nám známy počas posledných dvadsať rokov po roku 1989.

Extrémny etatizmus zlyhávajúceho komunistického štátu vytvoril tiež prirodzenú protireakciu vo forme kyvadla smerujúceho jednostranne na stranu trhu a trhových riešení. Tento výkyv by v ideálnom prípade mohli podporiť aj súkromnú iniciatívu vo verejný prospech – darcovstvo. Bohužiaľ sa tak automaticky nestalo. Priestor medzi štátom a trhom sa nezväčšil, novým hegemonom verejného priestoru sa stal ekonomický záujem a trhová logika prepojená so štátom a vznikol hybridný systém, v ktorom sa prelínajú tieto dve tendencie. Priestor na súkromnú iniciatívu vo verejný prospech – čo je priestor pre darcovstvo a tretí sektor – si musí tretí sektor pomaly a namáhavo vydobývať a často súťažiť so štátom či s trhovými riešeniami ostatných aktérov.

Posledných 20 rokov od roku 1989 je v znamení prechodu zo socialistického modelu na liberálno-demokratický model, pričom rola štátu sa za posledných rokov výrazne zredukovala oproti predchádzajúcemu obdobiu. Štát stratil po období komunizmu svoj „kredit“ ako garant služieb či práv a obdobie po roku 1989 má v sebe prvky anómie „divokého kapitalizmu“ či „zlatej horúčky“, kde sa ekonomický rozmer vývoja „sfetišizoval“ a medzi kľúčové filozofie sa dostáva filozofia prirodzeného vývoja, akéhosi sociálneho darwinizmu, kde vládne právo silnejšieho.

4.4. Darcovstvo na Slovensku v súčasnosti

V období po roku 1998 sa stabilizoval politický a ekonomický systém a stanovilo sa smerovanie Slovenska smerom k Európskej únii. Sme svedkami rapídneho ekonomického rozvoja, ale aj rozvoja darcovstva a jeho rôznych podôb.

Narastá počet verejných zbierok a vznikajú nové modely oslovovania verejnosti – od tradičných spôsobov oslovovania ľudí na ulici, aby prispeli drobnou hotovosťou do pokladničky, cez poskytovanie príspevkov zaslaním DMS – Donor Message Service⁴ – darcovskou SMS až po zapojenie sa do systémov podpory Dobrý anjel (deti a rodiny s onkologickým pacientom či s inými systémovými ochoreniami) či Hodina deťom (podpora detí a mládeže), ktoré umožňujú občanom pravidelne prispievať na konkrétnu tému. V tomto prípade ide o drobné darcovstvo.

V posledných rokoch sa objavujú aj prvé nesmelé lastovičky v podobe väčších darcov – úspešných podnikateľov, ktorí zakladajú nadácie. V charite sa angažujú aj mediálne známe osobnosti, viaceré médiá i firmy využívajú prepájanie charitatívnych účelov s mediálnou prezentáciou a PR podporou.

Popri verejných zbierkach v posledných rokoch individuálnych darcov oslovujú aj nové nástroje sprostredkovania platby využívajúce SMS (darcovská SMS), internet (www.dakujeme.sk, www.dobrakrajina.sk, www.ludialudom.sk), bankomaty. Nepodarilo sa zatiaľ presadiť viacero mechanizmov bežne používaných v zahraničí ako napríklad Direct Debit (banky v tomto prípade akceptujú formulár s písomným súhlasom s pravidelným inkasom z účtu v prospech príjemcu získaný príjmom priamo pri oslovení darcov).

Súčasťou darcovskej scény je aj **inštitucionalizovaná filantropia** – čiže nadácie. Podľa Centra pre filantropiu v roku 2010 poskytlo na Slovensku 404 nadácií **dary a granty v hodnote 32,8 milióna eur**, čo bolo o 2,2 milióna viac ako v predchádzajúcom roku. Štyridsaťjeden najväčších grantových nadácií prerozdělilo až 91 percent celkovej sumy poskytnutej na verejnoprospešné aktivity alebo ako pomoc v núdzi. Nadácie financujú svoju činnosť z 2-percentnej asignácie daní fyzických a právnických osôb (14,1 milióna eur) od súkromných spoločností, od individuálnych darcov väčšinou z verejných zbierok, od zahraničných darcov – nadácií alebo aj dotácií z verejných zdrojov, predovšetkým z Úradu vlády SR; v menšej miere z výnosov získaných vlastnou činnosťou.

Nadácie na Slovensku v roku 2010 vlastnili aktíva v hodnote 66,4 milióna eur. Jednou zo základných nadačných činností je poskytovať granty na realizáciu verejnoprospešných účelov. Väčšina nadácií poskytuje granty v podobe otvorených grantových programov, do ktorých sa môže prihlásiť každý, kto spĺňa kritériá na podporu. Mierny, ale sústavný rast počtu nadácií od roku 2008 môže súvisieť s tým, že viaceré podnikateľské sub-

⁴ <http://www.donorsforum.cz/sluzby-a-projekty/darcovstvi-pro-verejnost/dms.html>

jekty si založili vlastnú nadáciu.

Firemná filantropia sa stala neoddeliteľnou súčasťou politiky a imidžu viacerých veľkých zahraničných a domácich firiem. Počet firemných nadácií sa za posledných 10 rokov strojnásobil, čo bolo spôsobné do veľkej miery legislatívno-daňovou úpravou spojenou s možnosťou alokácie 2 percent z dane z príjmu. V tomto prípade firmy môžu poskytnúť 2 percentá zo svojej dane z príjmu pre vybranú neziskovú organizáciu alebo nadáciu. Mnohé firmy si zakladali vlastné nadácie, čo bol dôvod zvyšovania počtu firemných nadácií. Efekty sú aj pozitívne aj negatívne – do verejnoprospešnej oblasti pritekajú zdroje a firemné subjekty si vytvárajú skúsenosť s fungovaním nadácií.

Darcovstvo firiem na Slovensku vyzerá byť v súčasnosti na prvý pohľad (vďaka mediálnej komunikácii) viac rozvinuté ako individuálna filantropia. Veľká časť darcovstva jednotlivcov však býva skrytá pred zrakom médií, pretože na rozdiel od darcovstva firiem sa uskutočňuje bez podpory marketingových a komunikačných oddelení.

Dochádza aj k zmenám uvažovania drobných darcov – pred niekoľkými rokmi i dnes je stále rozhodujúcim kritériom pri zvažovaní podpory známosť a viditeľnosť mena nadácie či neziskovej organizácie, ktorú sa darca rozhodoval podporiť. Popri tom však pre darcov naberajú na význame aj informácie a transparentnosť prijímateľa, čo v minulosti nebolo až také podstatné. Na to, aby filantropia získala všeobecnú úctu a rešpekt širokej verejnosti je nevyhnutné, aby darcovia mali plnú dôveru v neziskové organizácie a projekty, na ktoré prispievajú. Na Slovensku si väčšina ľudí ešte neuvedomuje, že tak výber organizácie či projektu, ktorý podporia, ako aj kontrola využitia ich príspevku, je plne v ich rukách.

V apríli 2011 vznikla Koalícia mimovládnych organizácií na podporu individuálneho darcovstva, inšpirovaná podobnými projektmi v zahraničí.⁵ Jej poslaním je pomáhať rozvoju priaznivých podmienok na individuálne darcovstvo, presadzovať spoločné záujmy členov a odstraňovať prekážky komplikujúce proces darcovstva, vytvárať platformu na vzájomnú spoluprácu a výmenu skúseností na poli fundraisingu od jednotlivcov. Mimovládne organizácie združené v koalícii chcú dosiahnuť sprístupnenie nástrojov, ktoré by uľahčili pravidelné darovanie. Sú medzi nimi najmä Direct debit a pravidelné platby platobnými kartami, ale aj rozvoj etických štandardov organizácii, ktoré prijímajú dary od verejnosti.

⁵ Zakladajúcimi členmi koalície je dvanásť MNO: Asociácia komunitných nadácií SR, Centrum pre filantropiu, n. o., Človek v ohrození, eRko – Združenie kresťanských spoločenstiev detí, Greenpeace, Nadácia pre deti Slovenska, Slovenská katolícka charita, Nadácia Integra, Slovenské centrum fundraisingu, Slovenský výbor pre UNICEF, Slovenský register placentárnych krvotvorných buniek, WellGiving, o. z